

Mövzu 25 . Gəlirlərin qeyri-bərabərliyi və yoxsulluq

PLAN

- 1. Yoxsulluq dərəcəsi (poverty rate)**
- 2. Yoxsulluq həddi (poverty line)**
- 3. Natura formasında müavinətlər (in-kind transfers)**
- 4. Həyat dövrü (life cycle)**
- 5. Daimi gəlirlər (permanent income)**
- 6. Utilitarizm (utilitarianizm)**
- 7. Fayda (utility)**
- 8. Liberalizm (liberalism)**
- 9. Maksimin kriteriyası (maximin criterion)**
- 10.Libertarianizm (libertarianizm)**
- 11.Sosial təminat (welfare)**
- 12.Negativ gəlir vergisi (negative income tax)**

Bir dəfə Meri Kolum Ernest Heminqveyə belə demişdi: "Varlılarla digər insanlar arasında olan yeganə fərq varlıların daha çox pulunun olmasıdır." Ola bilsin ki, bu belədir. Lakin bu məsələ bir çox sualları cavabsız saxlayır. Varlı və kasıblar arasındakı böyük fərq rahat yaşayan varlılar, yaşamaq uğrunda mübarizə aparan kasıblar və şöhrətpərəst və narahat orta sinif üçün cazibədar və vacib tədqiqat obyektidir.

Əvvəlki iki fəsildən müxtəlif insanların nə üçün müxtəlif gəlirlərə malik olduğu haqqında müəyyən anlayışlarımız olmalıdır. Bir insanın qazancı onun əməyinə olan tələb və təklifdən, bunlar isə öz növbəsində fitri istedad, insan kapitalı, fərqlərin kompensasiya edilməsi, ayrışeçkilik və digər amillərdən asılıdır. Əmək gəlirləri, ABŞ iqtisadiyyatında məcmu gəlirlərin təxminən dördə üçünü təşkil etdiyindən, əmək haqlarını müəyyən edən amillər, iqtisadiyyatın ümumi gəlirləri cəmiyyətin müxtəlif üzvləri arasında necə bölüşdürülməsini müəyyən etmək üçün vacibdir. Başqa sözlə, onlar kimin varlı, kimin kasıb olmasını müəyyən edir.

Bu fəsildə biz iqtisadi siyasətin rolu haqqında əsaslı suallar yaradan mövzunu - gəlirlərin bölüşdürülməsini müzakirə edəcəyik. Fəsil 1-dəki Ekonomiksin On Prinsipindən biri, bəzən dövlətin müdaxilə edərək bazar fəaliyyətinin nəticələrini yaxşılaşdırma bilməsidir. Bu ehtimal gəlirin bölüşdürülməsinin nəzərə alınmasında xüsusilə vacibdir. Bazarın "gözəgörünməz əli", sərvətləri səmərəli şəkildə bölüşdürmək üçün fəaliyyət göstərsə də, sərvətlərin ədalətli şəkildə bölüşdürülməsinə zəmanət vermir. Bunun nəticəsi olaraq, bir çox iqtisadçılar daha yüksək ədalətliyyə nail olmaq üçün, dövlətin gəliri təkrar bölüşdürməli olduğunu hesab edirlər. Bunu etdikdə dövlət Ekonomiksin On Prinsipindən digərinə, İnsanların seçimlə üzləşməsinə istinad edir. Dövlət gəlirlərin daha ədalətli şəkildə bölüşdürülməsini təmin etmək üçün siyasi tədbirlər həyata keçirdikdə, stimulları pozur, davranışları dəyişir və resursların bölüşdürülməsinin səmərəliliyini azaldırlar.

Gəlirin bölüşdürülməsi ilə bağlı müzakirəmiz üç mərhələdən ibarətdir. Birincisi, cəmiyyətimizdə olan qeyri-bərabərliyin hansı səviyyədə olduğunu qiymətləndiririk. İkincisi, biz gəlirin bölüşdürülməsində dövlətin hansı rolda çıxış etməli olması ilə bağlı müxtəlif fikirləri nəzərdən keçiririk. Üçüncüsü, cəmiyyətin yoxsul təbəqələrinə yardım məqsədi daşıyan müxtəlif dövlət siyasətlərini müzakirə edirik.

Qeyri-Bərabərliyin Ölçülməsi

Gəlirlərin bölüşdürülməsinin öyrənilməsinə, ölçmə ilə bağlı dörd sualla başlayırıq:

- ◆ Cəmiyyətimizdə qeyri-bərabərlik hansı səviyyədədir?
- ◆ Nə qədər insan yoxsulluq vəziyyətində yaşayır?
- ◆ Qeyri-bərabərliyin aradan qaldırılmasında hansı problemlər mövcuddur?
- ◆ İnsanlar gəlir üzrə qruplarda yerlərini nə qədər tez-tez dəyişir?

Gəlirin bölüşdürülməsində dəyişiklik etmək məqsədi daşıyan dövlət siyasətinin müzakirəsinə ölçmə ilə bağlı bu suallarla başlamaq təbii olardı.

ABŞ-da Gəlirlərin Qeyri-Bərabərliyi

İqtisadiyyatdakı bütün ailələri illik gəlirlərinə görə sıraladığımızı təsəvvür edin. Sonra isə həmin ailələri beş bərabər qrupa bölün: ən aşağı beşdəbir, ikinci beşdəbir, orta beşdəbir, dördüncü beşdəbir və ən yüksək beşdəbir. Cədvəl 1-də hər bir qrup üçün gəlir dərəcələri göstərilmişdir. Burada həmçinin ən yüksək 5 faizin payı da göstərilmişdir. Bu

cədvəldən istifadə etməklə ailənin gəlir bölgüsü üzrə hansı hissədə durduğunu müəyyən edə bilərsiniz.

Cədvəl 1

Amerika Birləşmiş Ştatlarında Gəlirin Bölüşdürülməsi: 2000-ci il	Qrup	İllik ailə gəliri
	Ən aşağı	\$24 000 və daha az
	İkinci	\$24 001-\$41 000
	Orta	\$41 001-\$61 378
	Dördüncü	\$61 379-\$91 700
	Ən yüksək	\$91 701 və daha çox
Mənbə: ABŞ Əhalini Siyahıya Alma Bürosu		Ən yüksək \$160 250 və daha çox

Cədvəl 2

	Ən aşağı	ikinci	Orta	Dördüncü	Ən Yüksək	Ən Yüksək
il	Beşdəbir	Beşdəbir	Beşdəbir	Beşdəbir	Beşdəbir	5%
2000	4.3%	9.8%	15.5%	22.8%	47.4%	20.8%
1990	4.6	10.8	16.6	23.8	44.3	17.4
1980	5.2	11.5	17.5	24.3	41.5	15.3
1970	5.5	12.2	17.6	23.8	40.9	15.6
1960	4.8	12.2	17.8	24.0	41.3	15.9
1950	4.5	12.0	17.4	23.4	42.7	17.3
1935	4.1	9.2	14.1	20.9	51.7	26.5
<i>Bu cədvəldə, hər bir gəlir bölgüsü beşdəbirindəki ailələr və ən yüksək 5 faizdəki ailələr tərəfindən əldə edilmiş vergidən əvvəlki məcmu gəlirləri nölkədəki məcmu gəlirlərdəki xüsusi çəkisi göstərilmişdir.</i> <i>Mənbə: ABŞ Əhalini Siyahıya Alma Bürosu</i>						

Zaman üzrə gəlirlərin bölüşdürülməsində olan fərqi təhlil etmək üçün iqtisadçılar Cədvəl 2-də olduğu kimi gəlir haqqında məlumatların verilməsini faydalı hesab edirlər. Bu cədvəldə, hər bir qrup ailələrin məcmu gəlirdən əldə etdikləri gəlir payı göstərilmişdir. 2000-ci ildə bütün ailələrin ən aşağı beşdəbir hissəsi bütün gəlirin 4.3 faizini, ən yüksək

beşdə bir hissə isə 47.4 faizini əldə etmişdir. Başqa sözlə, ən yüksək və ən aşağı beşdəbir hissələrə eyni sayda ailənin daxil olmasına baxmayaraq, ən yüksək beşdəbir hissə ən aşağı beşdəbir hissə ilə müqayisədə təxminən on dəfə çox gəlirə malikdir.

Cədvəldə olan sonuncu sütunda, ən varlı ailələrin məcmu gəlirlərdən əldə etdikləri pay göstərilmişdir. 2000-ci ildə ən zəngin 5%-in gəlirləri məcmu gəlirlərin 20.8 faizini təşkil etmişdir. Ailələrin ən varlı 5 faizinin məcmu gəlirləri ailələrin ən kasıb 40 faizinin məcmu gəlirlərindən daha yüksək olmuşdur.

Cədvəl 2-də həmçinin 1935-ci ildən başlayaraq müxtəlif illərdə gəlir bölgüsü göstərilmişdir. İlk baxışda gəlir bölgüsü zaman keçdikcə kifayət qədər stabil görünür. Ötən bir neçə onillik ərzində ailələrin ən aşağı beşdəbir hissəsi gəlirlərin 4-5 faizini əldə etdiyi halda, ən yüksək beşdəbir hissə gəlirlərin təxminən 40-50 faizini əldə etmişdir. Cədvəlin dərinədən araşdırılması qeyri-bərabərliyin dərəcəsində müəyyən tendensiylərin olduğunu aşkar edir. 1935-ci ildən 1970-ci ilədək bölüşdürülmə tədricən daha çox bərabərləşmişdir. Ən aşağı beşdəbir hissənin payı 4.1-dən 5.5 faizə qalxmış, ən yüksək beşdəbir hissənin payı isə 51.7 faizdən 40.9 faizə enmişdir. Ən son illərdə isə bu tendensiya əksinə çevrilmişdir. 1970-ci ildən 2000-ci ilədək, ən aşağı beşdəbir hissənin payı 5.5 faizdən 4.3 faizə düşmüş, ən yüksək beşdəbir hissənin payı isə 40.9-dan 47.4 faizə yüksəlmişdir.

Fəsil -da son illərdə qeyri-bərabərliyin artması ilə bağlı bəzi izahatları müzakirə etmişik. Aşağı məvaciibli ölkələrlə beynəlxalq ticarətin genişlənməsi və texnologiyadakı dəyişikliklər ixtisasız işçi qüvvəsinə olan tələbi azaltmış, ixtisaslı işçi qüvvəsinə olan tələbi isə artırmışdır. Nəticədə, ixtisasız işçilərin əmək haqları ixtisaslı işçilərin əmək haqlarına nisbətən azalmışdır və nisbi əmək haqlarındakı bu dəyişiklik ailələrin gəlirlərindəki qeyri-bərabərliyi artırmışdır.

Yoxsulluq dərəcəsi - *əhalinin ailə gəlirləri yoxsulluq həddi adlandırılan mütləq səviyyədən aşağı olan faizi*

Yoxsulluq Həddi - *federal hökumət tərəfindən hər bir ailə ölçüsü üçün müəyyən edilmiş və ondan aşağıda olan ailənin yoxsul hesab edildiyi mütləq gəlir səviyyəsi*

Yoxsulluq Dərəcəsi

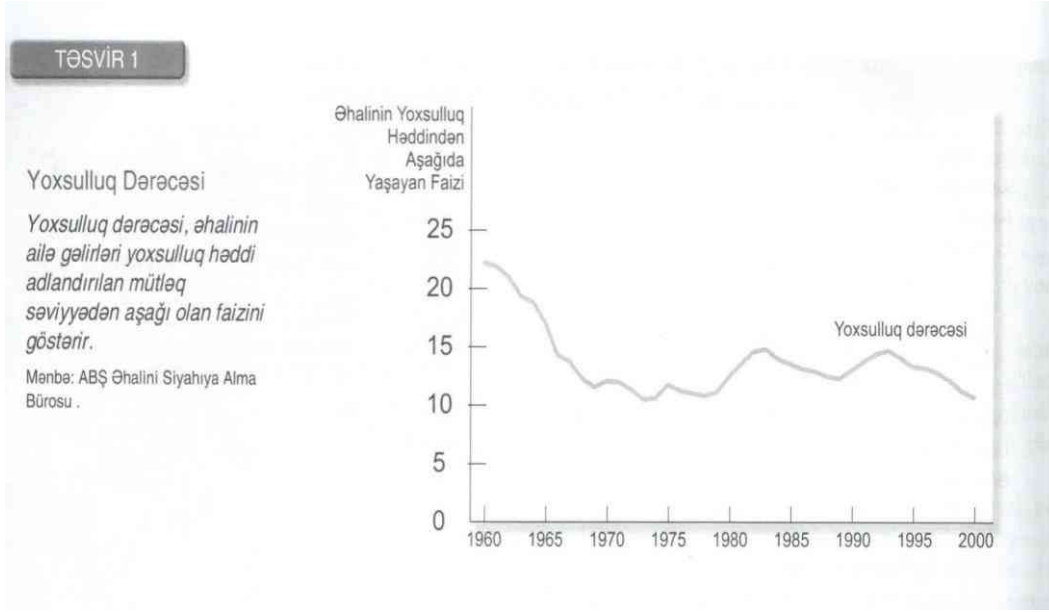
Gəlirin bölüşdürülməsini dəyərləndirmək üçün ən çox istifadə edilən ölçü yoxsulluq dərəcəsidir. Yoxsulluq dərəcəsi, əhalinin ailə gəlirləri mütləq yoxsulluq həddindən aşağı olan faizidir. Yoxsulluq həddi, federal hökumət tərəfindən təxmini olaraq müvafiq rasionu təmin edən qiymətdən üç dəfə çox müəyyən edilir. Bu hədd hər il qiymətlərdəki dəyişikliklərə uyğunlaşdırılır və ailənin ölçüsündən asılıdır.

Yoxsulluq həddinin bizə nə haqda məlumat verdiyini bilmək üçün 2000-ci il üzrə olan məlumata baxın. Həmin ildə orta statistik ailənin gəlirləri 50 890 dollar olmuş, dörd nəfərdən ibarət ailə üçün yoxsulluq həddi 17 603 dollar olmuşdur. Yoxsulluq dərəcəsi 11.3 faiz olmuşdur. Başqa sözlə, əhalinin 11.3 faizi ailənin ölçüsündən asılı olaraq ailə gəlirləri, yoxsulluq həddindən aşağı olan ailələrin üzvləridir.

Yoxsulluq hədi 1959-cu ildə 22.4 faizdən 1973-cü ildəki 11.1 faizə düşdüyü məlumdur. Bu müddət ərzində iqtisadiyyatda orta gəlirlər (inflyasiyaya uyğunlaşdırılmış) 50 faizdən çox artdığına görə bu geriləmə təəccüblü deyil. Yoxsulluq həddi nisbi deyil, mütləq standart olduğuna görə, iqtisadi artım ümumi gəlir bölgüsünü yuxarıya doğru hərəkət etdirdikcə, daha çox ailə yoxsulluq həddindən yüksəkdə yer alır. Con F. Kennedi bunu qalxan dalğanın bütün qayıqları qaldırmasına bənzətmişdi.

Lakin 1970-ci ilin əvvəlindən iqtisadiyyatın qalxan dalğası bəzi qayıqları aşağıda qoymuşdu. Orta gəlirdəki davamlı artıma baxmayaraq, yoxsulluq dərəcəsi 1973-cü ildəki səviyyədən aşağı enə bilməmişdi. Son onilliklərdə yoxsulluğun aradan qaldırılmasında irəliləyişin olmaması Cədvəl 2-də gördüyümüz qeyri-bərabərliyin artması ilə bağlıdır. İqtisadi artımın tipik ailənin gəlirlərini artırmasına baxmayaraq, qeyri-bərabərliyin artması yoxsul ailələrin yüksək iqtisadi artımdan faydalanmasına mane olur.

Yoxsulluq, əhali arasında olan bütün qruplara təsir edən iqtisadi xəstəlikdir, lakin o, bütün qruplara eyni dərəcədə təsir göstərmir. Cədvəl 4-də bəzi qruplar üzrə yoxsulluq dərəcəsi göstərilmişdir və burada üç təəccüblü fakt aşkara çıxır:

- Yoxsulluq irqlə əlaqəlidir. Qaralar və Latın amerikalıların ağlarla müqayisədə yoxsul vəziyyətində yaşamaq ehtimalı üç dəfə çoxdur.
- Yoxsulluq yaşla əlaqəlidir. Uşaqların böyüklərlə müqayisədə kasıb ailənin üzvü olmaq ehtimalı daha çox, yaşlıların gənclərə müqayisədə kasıb olmaq ehtimalı daha azdır.
- Yoxsulluq ailə tərkibi ilə əlaqəlidir. Həyat yoldaşı olmayan qadınların ailələrinin yoxsul vəziyyətdə yaşamaq ehtimalı ailə başçısı cütlük olan ailələrlə müqayisədə təxminən beş dəfə çoxdur.

Bu üç fakt bir çox illərdə ABŞ cəmiyyətində müşahidə olunmuşdur və onlar hansı insanların yoxsul vəziyyətdə yaşamaq ehtimalının çox olduğunu göstərir. Bu amillər birlikdə də özünü biruzə verir. Başçısı tənha ana olan ailədə yaşayan qara dərilili və latın amerikalı uşaqların təxminən yarısı yoxsul vəziyyətdə yaşayır .

Qeyri-bərabərliyin Ölçülməsi Zamanı Meydana Çıxan Problemlər

Gəlirlərin bölüşdürülməsi və yoxsulluq dərəcəsi ilə bağlı məlumatlar, cəmiyyətimizdəki qeyri-bərabərliyin səviyyəsi haqqında bəzi təsəvvürlərin yaradılmasında yardımçı olsa da, bu məlumatların şərh olunması ilk baxışda görünə biləcəyi kimi sadə deyil. Məlumatlar ailələrin illik gəlirlərinə əsaslanır. İnsanları narahat edən onların gəlirləri deyil, yaxşı həyat səviyyəsinin təmin edilməsidir. Müxtəlif səbəblərə görə gəlirin bölüşdürülməsi və yoxsulluq dərəcəsi üzrə məlumatlar, həyat

səviyyələri arasında olan qeyri-bərabərliyin natamam mənzərəsini yaradır. Bu səbəblər aşağıda təhlil edilir.

CƏDVƏL 4		
Grup	Yoxsulluq dərəcəsi	Kimdir yoxsul?
Bütün insanlar	11.3%	<i>Bu cədvəl, yoxsulluq dərəcəsinin əhali daxilində müxtəlif qruplar arasında fərqləndiyini göstərir.</i>
Ağlar, latın amerikanlar istisna olmaqla	7.5	
Qaralar	22.0	
Latın amerikalılar	21.2	
Asiyalılar, Sakit okean adalarından olanlar	10.7	
Uşaqlar (18 yaşına kimi)	16.1	Mənbə: ABŞ Əhalini Siyahıya Alma Bürosu. Məlumatlar 2000-ci il üçündür.
Yaşlılar (64 yaşına kimi)	10.2	
Evli cütlüklər	5.6	
Həyat yoldaşı olmayan evdar qadınlar	27.9	

Natura formasında müavinətlər Gəlirlərin bölüşdürülməsi və yoxsulluq dərəcəsinin ölçülməsi ailələrin pul gəlirlərinə əsaslanır. Lakin yoxsullar müxtəlif dövlət proqramları çərçivəsində bir çox qeyri-pul müavinətləri, o cümlədən ərzaq talonları, mənzil vaucherləri və tibbi xidmətlər alırlar. Nağd pul formasında deyil, əmtəə və xidmət formasında yoxsullara verilən müavinətlər natura formasında müavinətlər adlandırılır. Qeyri-bərabərlik səviyyəsinin standart ölçülərində, natural formada olan belə müavinətlər nəzərə alınmır.

Natura formasında müavinətlər cəmiyyətin ən yoxsul üzvlərinə verildiyindən, natura formasında müavinətlərin gəlirlərin bir hissəsi kimi nəzərə alınmaması yoxsulluq dərəcəsinin ölçülməsinə böyük təsir göstərir. Əhalini Siyahıya Alma Bürosunun araşdırmalarına əsasən, əgər natura formasında müavinətlər öz bazar qiymətlərində gəlirlərə daxil edilmiş olarsa, yoxsul ailələrin sayı standart məlumatlarda göstərilənlərlə müqayisədə təxminən 10 faiz az olardı.

Natura formasında müavinətlər yoxsulluqda olan dəyişiklikləri qiymətləndirmədə çətinlik yaradır. Zaman keçdikcə yoxsulluqla mübarizə ilə bağlı dövlət siyasəti dəyişdikcə, nağd və natural formada müavinətlərin nisbəti dəyişir. Ölçülmüş yoxsulluq dərəcəsidəki bəzi dəyişikliklər, həqiqi ölçüsündən çox hökumət yardımının formasını əks etdirir.

Natura formasında müavinətlər-nağd pul formasında deyil əmtəə və xidmətlər formasında yoxsullara verilən müavinətlərdir.

İqtisadi Həyat dövrü Gəlirlər insanların həyatı boyu dəyişir. Gənc, xüsusilə

məktəbdə oxuyan işçi aşağı gəlirlərə malik olur. İşçi təkmilləşdikcə və təcrübə topladıqca gəlir yüksəlir, təxminən 50 yaşında ən yüksək səviyyəsinə çatır və işçi təxminən 65 yaşında təqaüdə çıxdıqda dərhal azalır. Gəlir dəyişikliklərinin müntəzəm forması həyat dövrü adlanır.

İnsanlar gəlirlərdəki həyat dövrü dəyişikliklərini yüngülləşdirmək məqsədilə borc götürə və buna qənaət edə bildiyindən, hər hansı bir ildə onların həyat səviyyəsi illik gəlirlərdən çox, ömürlük gəlirlərindən asılıdır. Gənclər məktəbə getmək, ev almaq üçün tez-tez borc alır və sonra gəlirləri artdıqda bu borcları qaytarır. İnsanlar orta yaşa dolduqda onların qənaətləri ən yüksək səviyyəyə çatır. İnsanlar təqaüd dövrü üçün qənaət edə bildiklərinə görə, təqaüddə olarkən gəlirlərin böyük həcmdə aşağı düşməsi həyat səviyyəsinin eyni şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olmur.

Bu normal həyat dövrü forması illik gəlirlərin bölüşdürülməsində qeyri-bərabərliyə səbəb olsa da, həyat səviyyəsindəki həqiqi qeyri-bərabərliyi əks etdirmir. Cəmiyyətimizdə həyat səviyyəsindəki qeyri-bərabərliyi dəyərləndirmək üçün ömürlük gəlirlərin bölüşdürülməsi, illik gəlirlərin bölüşdürülməsindən daha məqsədəuyğundur. Təəssüf ki, ömürlük gəlir üzrə olan hazır məlumatlar mövcud deyil. Lakin qeyri-bərabərlik üzrə hər hansı məlumata baxdıqda, həyat dövrünü nəzərə almaq vacibdir. İnsanın ömürlük gəlirləri həyat dövrünün yüksəliş və enişlərini yüngülləşdirdiyindən, əhali arasında ömürlük gəlirlər illik gəlirlərə nisbətən daha bərabər şəkildə bölüşdürülür.

Həyat dövrü - *insanın həyatı boyu gəlir dəyişikliklərinin sxemidir.*

MÜVƏQQƏTİ VƏ DAİMİ GƏLİRLƏR. İnsanın həyatı boyu gəlirlər yalnız gözlənilən həyat tsikli dəyişiklikləri səbəbindən deyil, həmçinin təsadüfi və müvəqqəti təsirlər səbəbindən fərqlənir. Bir il şaxta Floridadakı portağal məhsulunu məhv edir və Floridada portağal yetişdirənlərin gəlirləri müvəqqəti azalır. Eyni zamanda, Floridadakı şaxta portağalın qiymətini qaldırır və Kaliforniyada portağal yetişdirənlərin gəlirləri müvəqqəti artır. Növbəti il bunun əksi baş verə bilər.

İnsanlar gəlirlərdəki müvəqqəti dəyişiklikləri hamarlamaq məqsədilə borc götürə və ya borc verə bilərlər. Yuxarıda göstəriləyi kimi Kaliforniyada portağal yetişdirənlər bu

il qazandıqları bütün əlavə gəlirlərini xərcləyərlərsə, axmaqlıq etmiş olarlar. Əvəzində, onlar bu halın təkrar olunmaq ehtimalının az olduğunu nəzərə alaraq, gəlirlərinin bir hissəsinə qənaət etməlidirlər. Eyni şəkildə, Floridada portaqal yetişdirənlər müvəqqəti aşağı gəlirlərinə əmanətlərindən və ya götürdükləri borclardan istifadə etməklə cavab verə bilirlər. Ailə gəlirlərdəki müvəqqəti dəyişikliklərdən özünü qorumaq üçün nə qədər çox qənaət edərsə və nə qədər az borc götürərsə, bu dəyişikliklər onun həyat səviyyəsinə bir o qədər az təsir göstərir. Ailənin əmtəə və xidmətləri almaq qabiliyyəti əsasən onun normal, orta gəlirləri olan daimi gəlirlərindən asılıdır.

Həyat səviyyəsindəki qeyri-bərabərliyi ölçmək üçün daimi gəlirlərin bölüşdürülməsi, illik gəlirin bölüşdürülməsindən daha məqsədəuyğundur. Daimi gəlirləri ölçmək çətin olsa da, bu vacib anlayışdır. Daimi gəlirlər, gəlirlərdəki müvəqqəti dəyişiklikləri istisna etdiyindən, daimi gəlirlər cari gəlirlərə nisbətən daha bərabər bölüşdürülür.

Daimi gəlirlər - *insanın normal ömürlük orta gəliridir.*

İqtisadi Dəyişkənlik

İnsanlar bəzən "varlılar" və "kasıblar" haqqında, sanki illər boyu eyni ailələrdən təşkil olunan qruplar kimi danışirlar. Əslində isə bu heç də belə deyil. İnsanların gəlir üzrə siniflər arasında yerdəyişmələrini əks etdirən "iqtisadi dəyişkənlik" ABŞ iqtisadiyyatı üçün xasdır. Gəlir nərdivanında yuxarıya doğru hərəkət bəxt və ya zəhmətkeşlik sayəsində mümkün olduğu halda, nərdivan boyu aşağıya hərəkət bəxtsizlik və tənbellik nəticəsində yaranır. Bu dəyişkənlik müəyyən dərəcədə gəlirlərdəki müvəqqəti dəyişiklikləri, müəyyən dərəcədə isə gəlirlərdəki daha davamlı dəyişiklikləri əks etdirir.

İqtisadi dəyişkənlik belə yüksək olduğundan, yoxsulluq həddindən aşağıda olanlar müvəqqəti olaraq orada yer alırlar. Yoxsulluq az ailələr üçün uzun müddətli problemdir. Tipik onillik müddət ərzində, təxminən hər dörd ailədən biri, ən azı bir illik müddətə yoxsulluq həddindən aşağı düşür. 3 faizdən bir qədər çox ailələr səkkiz il və ya çox müddətə yoxsul vəziyyətdə yaşayırlar. Müvəqqəti yoxsullar və davamlı yoxsullar fərqli problemlərlə qarşılaşdıqlarına görə, yoxsulluqla mübarizə məqsədli siyasi tədbirlər bu qruplar arasında bölünməlidir.

İqtisadi dəyişkənliyi ölçməyin digər yolu, iqtisadi uğurun nəsildən nəslə keçməsidir. Bu mövzunu öyrənən iqtisadçılar əhəmiyyətli dəyişkənliyin şahidi olmuşlar. Əgər ata yaşadığı nəslin orta gəlirindən 20 faiz yüksək gəlirə malikdirsə, onun oğlu yaşadığı nəslin orta gəlirindən 8 faiz yüksək gəlirə malik olacaq. Baba ilə nəvənin gəlirləri arasında demək olar ki, əlaqə yoxdur. Qədim deyimdə olduğu kimi "milyonçunun dilənçi oğlu".

Böyük iqtisadi dəyişkənliyin bir nəticəsi də, ABŞ iqtisadiyyatının öz sayələrində milyonçu olanlarla və həmçinin, miras aldıkları var-dövləti xərcləmiş varislərlə dolu olmasıdır. 1996-cı il hesablamalarına görə Birləşmiş Ştatlarda təxminən 2.7 milyon ailənin var-dövləti 1 milyon dollardan (borclar çıxılmaqla) çoxdur. Bu ailələr əhalinin ən varlı 2.8 faizini təşkil edirdilər. Hər beş belə milyonçudan təxminən dördü pullarını biznes qurmaq və ya korporativ nərdivanda yüksəlməklə özləri qazanmışlar. Hər beş milyonçudan biri öz var-dövlətini miras şəklində əldə etmişdi.

Qisa Təkrar Yoxsulluq dərəcəsi nəyi ölçür? Ölçülmüş yoxsulluq dərəcəsinin izah edilməsində qarşıya çıxacaq üç problemi göstərin.

GƏLİRLƏRİN TƏKRAR BÖLÜŞDÜRÜLMƏSİNİN SİYASİ FƏLSƏFƏSİ

Bir qədər əvvəl iqtisadiyyatdakı gəlirlərin necə bölüşdürüldüyünü gördük və ölçülmüş qeyri-bərabərliyin izah edilməsi ilə bağlı bəzi problemləri nəzərdən keçirdik. Bu müzakirə dünyanı sadəcə olaraq olduğu kimi təsvir etmək mənasında müsbət hesab edilə bilər. İndi isə siyasətçilərin üzləşdikləri normativ suala nəzərə salaq. Dövlət iqtisadi qeyri-bərabərliklə bağlı nə etməlidir?

Bu sual yalnız iqtisadiyyatla bağlı deyil. İqtisadi təhlil təklidə siyasətçilərin cəmiyyətimizi daha bərabər edib - etməməli olduqları haqqında heç nə deyə bilməz. Bu məsələ ilə bağlı baxışlarımız əsasən siyasi-fəlsəfi xarakter daşıyır. Gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsində dövlətin rolu iqtisadi siyasətlə bağlı bir çox müzakirələrin obyekt olduğundan, burada siyasi fəlsəfəni nəzərdən keçirmək üçün iqtisad elmdən bir qədər uzaqlaşırıq.

Utilitarizm

Siyasi fəlsəfədə məşhur məktəblərdən biri utilitarizmdir. Utilitarizmin baniləri ingilis filosofları Ceremi Bensam (1748-1832) və Con Stüart Mill (1806-1873) hesab

olunurlar. Utilitarların əsas məqsədi mənəviyyat və dövlət siyasəti ilə bağlı məsələlərdə fərdi qərarı qəbuletmə məntiqinin tətbiq olunmasıdır.

Utilitarizmin dayaq nöqtəsi fayda anlayışı - insanın olduğu vəziyyətdən irəli gələn xoşbəxtlik və ya razılıq səviyyəsidir. Fayda, rifahın ölçüsüdür və utilitaristlərə görə bütün dövlət və fərdi fəaliyyətlərin son məqsədidir. Onlar hökumətin əsl məqsədinin cəmiyyətdəki hər bir kəsin faydasını maksimallaşdırmaq olduğunu iddia edirlər.

Gəlirin təkrar bölüşdürülməsi ilə bağlı utilitarların fikirləri azalan marjinal fayda fərziyyəsinə əsaslanır. Yoxsul şəxsin əlavə bir dollar gəlirdən əldə etdiyi fayda, varlı şəxsin əlavə bir dollardan əldə etdiyi faydadan daha böyükdür. Başqa sözlə desək, insanın gəlirləri artdıqca əlavə bir dollar gəlirdən əldə edilən əlavə fayda azalır. Bu inandırıcı fərziyyə, utilitarların məcmu faydanı maksimallaşdırmaq məqsədi ilə birlikdə hökumətin gəlirlərin daha bərabər bölüşdürülməsinə nail olmağa çalışmalı olduğunu nəzərdə tutur.

Arqument çox sadədir. Təsəvvür edin ki, Piterlə Polu bir-birindən fərqləndirən yeganə cəhət Piterin 80 000 dollar, Polun isə 20 000 dollar qazanmasıdır. Bu halda, Piterdən bir dollar alıb Pola verməklə Piterin faydası azalar, Polun faydası isə artar. Lakin azalan marjinal fayda səbəbindən Piterin faydasındakı azalma, Polun faydasındakı artıma nisbətən kiçikdir. Beləliklə, gəlirlərin belə təkrar bölüşdürülməsi məcmu faydanı artırır ki, bu da utilitarların əsas məqsədini təşkil edir.

Utilitarizm - *hökumətin cəmiyyətdəki hər bir kəsin məcmu rifahını yaxşılaşdırmaq üçün siyasətaparmalı olduğunu hesab edən siyasi fəlsəfədir.*

Fayda - *xoşbəxtlik və ya razılığın ölçüsüdür*

İlk baxışda bu utilitar arqumentin, dövlətin cəmiyyətdə hər bir kəs tam bərabər gəlirlərə malik olana qədər gəlirləri təkrar bölüşdürməli olduğunu nəzərdə tutduğunu düşünmək olar. Əlbəttə, əgər bizim misalımızdakı 100 000 dollarlıq ümumi gəlirin məbləği sabit olmuş olsaydı, bu mümkün olardı. Əslində isə bu belə deyil. Utilitaristlər Fəsil 1-də göstərilən Ekonomiksin On Prinsipindən birini -İnsanların stimullara cavab verdiyini qəbul etdiklərinə görə, gəlirlərin tam eyniləşdirilməsini rədd edirlər.

Piterdən almaq və Pola ödəmək üçün hökumət ABŞ federal gəlir vergisi və sosial təminat sistemi kimi gəlirləri təkrar bölüşdürən siyasət yürütməlidir. Bu siyasətə müvafiq olaraq yüksək gəlirli şəxslər yüksək vergilər ödəyir, aşağı gəlirli şəxslərə isə gəlir müavinətləri alırlar. Lakin Fəsil 8 və 12-də gördüyümüz kimi, vergilər stimulları pozur və itirilmiş iqtisadi səmərəyə səbəb olur. Əgər hökumət hər hansı şəxsin yüksək gəlir vergisi və ya azaldılmış müavinətlərdən qazana biləcəyi əlavə gəliri götürərsə, bu halda nə Piter, nə də Polun çox işləməsinə təmin edəcək heç bir stimol olmaz. Onlar az işlədikdə isə cəmiyyətin gəlirləri azalar və bununla məcmu fayda da azalmış olar. Utilitar hökumət daha bərabər bölüşdürmədən irəli gələn qazancı, pozulmuş stimullardan yaranan itkilərlə balanslaşdırmalıdır. Bu səbəbdən, hökumət məcmu faydanı artırmaq üçün cəmiyyətin tam eqalitar olmasına nail olmadan dayanır.

Məşhur hekayə utilitaristlərin məntiqinə aydınlıq gətirir. Təsəvvür edin ki, Piter və Pol səhranın müxtəlif yerlərdə olan susuz səyahətçidirlər. Piterin olduğu yerdə çoxlu su var; Polun olduğu yerdə isə azdır. Əgər hökumət hər hansı xərc olmadan suyu bir yerdən digər yerə daşıya bilsəydi, bu iki yerdə olan suyun miqdarını eyniləşdirməklə sudan alman məcmu faydanı maksimallaşdırardı. Lakin təsəvvür edin ki, hökumətin dəşik bir vedrəsi var və suyu bir yerdən digər yerə daşımağa çalışdıqda suyun bir hissəsi yolda itir. Bu halda utilitarist hökumət Polun nə qədər susuz və vedrənin dəşiyinin nə qədər böyük olmasından asılı olaraq yenə də Piterdən Pola su daşımağa cəhd edə bilər. Lakin, dəşik bir vedrə ilə utilitar hökumət tam bərabərliyə nail olmağa müvəffəq olmayacaq.

Liberaiizm

Qeyri-bərabərliklə bağlı ikinci düşüncə tərzii liberalizm adlandırıla bilər. Filosof Gon Roul bu baxışı özünün "Ədalət Nəzəriyyəsi" adlı kitabında formalaşdırmışdır. Bu kitab ilk dəfə 1971-ci ildə nəşr edilmiş və tezliklə siyasi fəlsəfə sahəsində klassikaya çevrilmişdir.

Roul ilkin olaraq cəmiyyət institutlarının, qanun və siyasətlərin ədalətli olması şərtini qoyur. Sonra o, təbii bir sual verir: Bizlər, cəmiyyətin üzvləri, ədalətin nə demək olduğu ilə bağlı necə razılığa gələ bilərik? Hər bir şəxsin mövqeyinin qaçılmaz olaraq onun olduğu vəziyyətdən - onun istedadlı və ya istedadsız, çalışqan və ya tənbel, təhsilli və ya təhsilsiz olmasından, varlı və ya yoxsul ailədə doğulmasından asılı olduğunu

düşünmək olar. Belə olan halda biz ədalətli cəmiyyətin necə olduğunu obyektiv olaraq müəyyən edə bilərikmi?

Bu suala cavab vermək üçün Rouls aşağıdakı xəyali eksperimenti təklif edir. Hələ dünyaya heç kim gəlməmişdən əvvəl cəmiyyəti idarə edəcək qaydaları hazırlamaq üçün bir yerdə toplaşdığımızı təsəvvür edin. Bu halda hər birimiz həyatımızı necə başa vuracağımızdan bixəbərik. Roulsun sözləri ilə desək biz "cəhalət pərdəsi arxasında" "çıxış vəziyyətində" oturmuşuq. Rouls iddia edir ki, bu çıxış vəziyyətində biz qaydaların hər bir insana necə təsir edəcəyini nəzərə almalı olduğumuza görə cəmiyyət üçün ədalətli qaydalar toplusunu seçə bilərik. Roulsun dediyi kimi, "Hər kəs eyni vəziyyətdə olduğundan və heç kimin öz konkret şəraitinə uyğun prinsiplər müəyyən etmək imkanı olmadığından, ədalət prinsipləri, ədalətli razılaşma və ya sövdələşmənin nəticəsi olar." Dövlət siyasəti və institutlarının bu qaydada hazırlanması bizə hansı siyasətlərin ədalətli olması ilə bağlı obyektiv olmaq imkanı verir.

Sonra Rouls belə cəhalət pərdəsi arxasında hazırlanmış hansı dövlət siyasətinin həyata keçiriləcəyini nəzərdən keçirir. O, xüsusilə, bölgünün yuxarı, aşağı və ya ortasında olacağından xəbərdar olmayan şəxsin hansı gəlir bölgüsünü ədalətli hesab edəcəyini nəzərdən keçirir. Rouls iddia edir ki, çıxış vəziyyətində olan şəxs, gəlir bölgüsünün ən aşağısında yer almaq ehtimalını nəzərə alacaq. Bu səbəbdən, dövlət siyasətini müəyyən edərkən, biz cəmiyyətdə ən pis vəziyyətdə yaşayan insanın rifahını yaxşılaşdırmağa çalışmalıyıq. Bu o deməkdir ki, Rouls utilitaristlərin etdiyi kimi hamının ümumi faydasını maksimallaşdırmaqdan, minimum faydanı maksimallaşdırmağı üstün tutur. Roulsun bu qaydası "maksimin kriteriyası" adlandırılır.

Maksimin kriteriyası ən yoxsul insanı diqqət mərkəzinə aldığına görə, o, gəlir bölgüsünü bərabərləşdirmək məqsədi daşıyan dövlət siyasətlərini ədalətli edir. Gəliri varlı insanlardan alaraq yoxsul insanlara verməklə, cəmiyyət ən yoxsul vəziyyətdə olanların rifahını yüksəldir. Lakin, maksimin kriteriyası tam bərabər cəmiyyətə gətirib çıxarmır. Əgər hökumət gəlirləri tam bərabərləşdirməyə söz verərsə, insanların səylə işləməsi üçün stimül olmaz və cəmiyyətin məcmu gəlirləri əhəmiyyətli dərəcədə azalar və bu ən pis vəziyyətdə yaşayan insanın vəziyyətini daha da pisləşdirər. Gəlir bərabərsizliyi stimulları artır, bununla da cəmiyyətin yoxsullara yardım etmək imkanını artır, bildiyindən

maksimin kriteriyası belə bərabərsizlikləri istisna etmir. Bununla belə, Roulsun fəlsəfəsi yalnız cəmiyyətin ən pis vəziyyətdə yaşayan üzvlərinə yönəldiyindən, utilitaristlərə nisbətən daha çox təkrar gəlir bölgüsü tələb edir.

Roulsun baxışları mübahisəli olsa da, onun təklif etdiyi xəyali eksperiment cəlbədidir. Bu xəyali eksperiment, xüsusilə, bizə gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsini sosial sığortanın bir forması kimi nəzərə almaq imkanı verir. Cəhalət pərdəsi arxasındakı çıxış vəziyyəti perspektivindən gəlirlərin təkrar bölüşdürülməsi sığorta polisində bənzəyir. Ev sahibləri özlərini evlərinin yanması riskindən qorumaq üçün yanğın sığortası alırlar. Eyni şəkildə biz cəmiyyət olaraq yoxsulların gəlirlərini artırmaq üçün, varlılardan vergi tutan siyasətləri seçərkən özümüzü yoxsul ailənin üzvü olmaq ehtimalından sığortalamış oluruq. İnsanlar riski xoşlamadığına görə, bizim üçün bu sığortanı təmin edən cəmiyyətdə dünyaya gəlmək bizim üçün xoş olardı.

Lakin cəhalət pərdəsi arxasında olan rəşional insanların həqiqətən də maksimum kriteriyasına uyacaq dərəcədə riski xoşlamadığı tamamilə aydın deyil. Çıxış vəziyyətində olan insanın, gəlir bölgünün istənilən yerində yer almaq ehtimalı olduğundan, o, dövlət siyasətlərini müəyyən edərkən bütün mümkün nəticələri nəzərə ala bilər. Bu halda, cəhalət pərdəsi arxasında ən yaxşı siyasət, cəmiyyətin üzvlərinin orta faydasının artırılması olar və nəticədə bərabərlik anlayışı Roulsdan daha çox utilitaristlərin fikirlərinə uyğun olar.

Liberalizm - *hökumətin "cəhalət pərdəsi arxasında" olan obyektiv müşahidəçi tərəfindən ədalətli hesab edilən siyasət yürütməli olduğunu hesab edən siyasi fəlsəfədir.*

Maksimin kriteriyası- *dövlətin cəmiyyətin ən yoxsul üzvlərinin rifahını yüksəltməli olduğunu nəzərdə tutan iddiadır*

Libertarianizm

Qeyri-bərabərlik üzrə üçüncü baxış libertarianizm adlandırılır. Bu vaxta qədər nəzərdən keçirdiyimiz iki baxışın - utilitarizm və liberalizm - hər ikisi cəmiyyətin məcmu gəlirlərini müəyyən sosial məqsədə nail olmaq üçün, sosial planlaşdırıcının sərbəst şəkildə təkrar bölüşdürə bildiyi ortaq sərvət kimi qəbul edir. Bunun əksinə olaraq,

libertarianlar cəmiyyətin özünün heç bir gəlir əldə etmədiyini, yalnız cəmiyyətin ayrı-ayrı üzvlərinin gəlir əldə etdiyini iddia edirlər.

Libertarianizm- *dövlətin cinayətləri cəzalandırmalı, könüllü razılaşmaların həyata keçirilməsini təmin etməli, gəlirləri isə təkrar bölüşdürməməli olduğunu hesab edən siyasi fəlsəfədir.*

Libertarianlara görə dövlət müəyyən gəlir bölgüsünə nail olmaq üçün bəzi fərdlərdən alıb digərlərinə verməməlidir.

Məsələn, filosof Robert Nozik özünün 1974-cü ildə nəşr olunan "Anarxiya, Dövlət və Utopiya" adlı kitabında yazır :

Biz ehtiyatsız kəsilməni düzəltmək üçün son dəqiqədə düzəliş edən birinin piroq payladığı uşaqların vəziyyətində deyilik. Burada mərkəzi bölgü və ya bütün resursları idarə etmək hüququ olan və onların necə paylanmalı olduğuna qərar verən hər hansı şəxs və ya qrup yoxdur. Hər bir şəxsin əldə etdikləri yalnız nəyinsə əvəzində və ya hədiyyə olaraq digərlərindən aldıklarıdır. Azad cəmiyyətdə müxtəlif insanlar müxtəlif resurslara nəzarət edir və yeni ehtiyatlar könüllü mübadilə və insanların fəaliyyətindən yararlanır.

Utilitarlar və liberallar cəmiyyətdə qeyri-bərabərliyin hansı dərəcədə cəmiyyət üçün arzu olunan olduğunu müəyyənləşdirdikləri halda, Nozik bu məsələnin aktuallığını inkar edir.

İqtisadi nəticələri dəyərləndirmək üçün libertarianların təklif etdiyi alternativ yol nəticələri meydana çıxaran prosesləri dəyərləndirməkdir. Gəlir bölgüsündə ədalətsizliyə yol verildikdə - məsələn bir şəxs digərindən oğurladıqda, hökumət problemi aradan qaldırmaq hüququna malikdir və bu onun borcudur. Lakin gəlir bölgüsünü müəyyən edən proses ədalətli olduqda, nə dərəcədə qeyri-bərabər olmasından asılı olmayaraq, nəticə ədalətlidir.

Nozik cəmiyyətdə gəlir bölgüsü ilə kursdakı qiymətlərin bölgüsü arasında analogiya yaratmaqla Roulsun liberalizmini tənqid edir. Təsəvvür edin ki, oxuduğunuz iqtisadiyyat kursunda qiymətlərin düzgünlüyünü qiymətləndirmək xahiş olunub. Bu halda siz özünüzü cəhalət pərdəsi arxasında təsəvvür edərək hər tələbənin istedad və bacarığını bilmədən qiymət bölgüsü seçərdinizmi? Bəs tələbələrə qiymətlərin verilməsi prosesinin nəticədə meydana çıxan bölgünün bərabər və ya qeyri-bərabər olmasını nəzərə almadan

ədalətli olmasını təmin edərdinizmi? Qiymətlərlə bağlı halda libertarianların ən azından nəticələr üzrə prosesi diqqət mərkəzinə alması qətidir.

Libertarianlar fürsətlərin bərabərliyinin, gəlirlərin bərabərliyindən daha vacib olması qənaətinə gəlirlər. Onlar hökumətin hər bir kəsin öz istedadından istifadə etmək və uğur qazanmaq üçün bərabər fürsətlərə malik olmasını təmin etmək məqsədilə, fərdi hüquqları təmin etməli olduğuna inanırlar. Oyunun qaydaları müəyyən edildikdən sonra, nəticədə meydana çıxmış gəlir bölgüsünü dəyişməsi üçün heç bir səbəb olmaz.

YOXSULLUĞUN AZALDILMASINA YÖNƏLMİŞ SİYASƏT

Gördüyümüz kimi siyasi filosoflar gəlir bölgüsünün dəyişdirilməsində, hökumətin rolunun nədən ibarət olması ilə bağlı müxtəlif baxışlara malikdirlər. Geniş seçici kütləsi arasındakı siyasi müzakirələr də eyni fikir ayrılıqlarını əks etdirir. Lakin, davam etməkdə olan bu müzakirələrə baxmayaraq, insanların ək-səriyyəti dövlətin, heç olmazsa, ən çox ehtiyacı olanlara kömək etməli olduğunu məşhur metaforaya görə, dövlət hər hansı vətəndaşının vəziyyətinin daha da pisləşməsinin qarşısını almaq üçün, "təhlükəsizlik şəbəkəsini" yaratmalıdır.

Yoxsulluq siyasətçilərin üzləşdiyi ən ağır problemlərdən biridir. Yoxsul ərinin əhalinin qalan hissəsinə nisbətən evsizlik, dərmanlardan əsaslılıq, ailə zorakılığı, sağlamlıqla bağlı problemlər, yeniyetmə vaxtı hamiləlik, savadsızlıq, işsizlik və aşağı təhsil səviyyəsi ilə üzləşmək ehtimalı daha çoxdur. Yoxsul ailələrin üzvlərinin cinayət törətmək və cinayət qurbanına çevrilmək ehtimalı da daha yüksəkdir. Yoxsulluğun səbəblərini nəticələrindən ayırmaq çətin olsa da, yoxsulluğun müxtəlif iqtisadi və sosial xəstəliklərlə əlaqəli olmasına heç bir şübhə yoxdur.

Dövlət xadimlərindən biri olduğunuzu və məqsədinizin yoxsulluq yaşayan insanların sayını azaltmaq olduğunu təsəvvür edin. Siz lola bilərsiniz? Burada sizin nəzərdən keçirə biləcəyiniz bəzi siyasi seçimləri nəzərdən keçirəcəyik. Bu seçimlərin hər birinin bəzi insanların azad olmasına yardımçı olduğuna baxmayaraq, onların heç biri mükəmməl deyil və hansının ən yaxşı olduğunu müəyyən etmək çətinidir.

Minimum Əmək Haqqı qanunları

İşəgötürənlərin, işçilərə ödəyə biləcəkləri minimum əmək haqqını təyin edən qanunlar müzakirənin daimi mövzusuudur. Minimum əmək haqları tərəfdarları, onu dövlət üçün hər hansı zərər olmadan işləyən yoxsullara yardım kimi qəbul edirlər. Tənqidçilər isə bu qanunların yardım edilməli olanlara ziyan vurduğunu göstərirlər.

Fəsil 6-da gördüyümüz tələb və təklif vasitələrindən istifadə etməklə minimum əmək haqqını asanlıqla anlamaq olar. Bacarıq və təcrübəsi az olan işçilər üçün minimum əmək haqqı, əmək haqqını tələb və təklifi tarazlaşdıran səviyyədən yüksəyə gətirir. Bu isə firmaların işçi qüvvəsi ilə bağlı xərclərini artırır və həmin firmaların işçi qüvvəsinə olan tələbini azaldır. Nəticədə minimum əmək haqqı tətbiq edilən işçi qrupları arasında yüksək işsizlik yaranır. İşdə qalmış işçilər yüksək əmək haqlarından faydalansalar da, əvvəllər aşağı əmək haqqı ilə işləmiş işçilər isə ziyan görür və işsiz qalırlar.

Bu təsirlərin müqayisə dərəcəsi əsas etibarilə tələbin elastikliyindən asılıdır. Yüksək minimum əmək haqlarının tərəfdarları, ixtisasız işçi qüvvəsinə olan tələb nusbətən qeyri-elastik olduğunu və bu səbəbdən yüksək minimum əmək haqlarının məşğulluğa az təsir edəcəyini iddia edirlər. Minimum əmək haqlarının tənqidçiləri, işçi qüvvəsinə olan tələbin, xüsusilə firmaların məşğulluqla istehsalı tam uyğunlaşdırma bildiyi uzun müddətdə elastik olduğunu iddia edir. Bundan əlavə onlar minimum əmək haqqı alan işçilərin əksəriyyətinin orta təbəqəyə aid ailələrdən olan yeniyetmələr olduğunu, bu səbəbdən də, yüksək minimum əmək haqlarının yoxsullara yardım üçün qeyri-mükəmməl siyasət olduğunu qeyd edirlər.

Sosial Təmin

Hökumət üçün yoxsulların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağın yollarından biri onların gəlirlərini artırmaqdır. Hökumət bunu ilkin olaraq sosial təminat sistemi vasitəsi ilə həyata keçirir. Sosial təminat sistemi müxtəlif dövlət proqramlarını əhatə edən geniş termindir. Ehtiyacı olan Ailələrə Müvəqqəti Yardım (EAMY), uşaqlardan başqa ailəni dolandıra biləcək yaşlılara yardım proqramıdır. Belə yardım alan tipik ailələr atanın olmadığı, ananın isə evdə kiçik yaşlı uşaqları böyütdüyü ailələrdir. Digər sosial təminat proqramı, xəstə və ya fiziki cəhətdən çatışmazlığı olan yoxsul insanlara yardım təmin edən Əlavə Müdafiə Gəlirləri (ƏMG) proqramıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yoxsul şəxsin hər iki sosial təminat proqramından faydalanması üçün onun gəlirlərinin aşağı olması

kifayət etmir. Bunun üçün onun azyaşlı uşaq və ya fiziki çatışmazlıq kimi əlavə "ehtiyacı" olmalıdır.

Sosial təminat - *ehtiyacı olanların gəlirlərinin artırılması üzrə dövlət proqramıdır*

Sosial təminat proqramlarının ən çox tənqid edilən xüsusiyyəti, onların insanlar üçün "ehtiyacı olmaq" stimulu yaratmasıdır. Məsələn, bu proqramlar ailələri ayrılmağa, bir çox ailələri isə yalnız atanın olmamasına görə maliyyə yardımı üçün müraciət etməyə sövq edir. Proqramlar nikahdan kənar doğuşlara, yoxsul tək anaların yalnız uşaqlarının olmasına görə yardım üçün müraciət etmələrinə təkan verə bilər. Yoxsul, tək analar yoxsulluq probleminin vacib tərkib hissəsi olduğundan və sosial təminat proqramlarının yoxsul, tək anaların sayını artırdığı hesab edildiyindən, sosial təminat sisteminin tənqidçiləri bu siyasətin aradan qaldırılmalı olduqları problemləri daha da dərinləşdirdiyini iddia edirlər. Belə arqumentin nəticəsi olaraq, sosial təminat sistemi sosial təminat sistemi üzrə yardım alanların yardım alma vaxtını məhdudlaşdıran 1996-cı il qanununa dəyişiklik olundu.

Sosial təminat sistemi ilə bağlı bu potensial problemlər nə dərəcədə kəskindir? Heç kim dəqiq bilmir. Sosial təminat sisteminin tərəfdarları, sosial təminat sayəsində dolanan yoxsul və tək ana olmağın ən yaxşı halda ağır olduğunu göstərir və belə proqramların bir çox insanlar üçün belə həyat sürməyə stimül olacağına şübhə ilə yanaşırlar. Bundan əlavə, zaman keçdikcə, hər iki valideyni olan ailələrin azalmasının, sosial təminat sistemi tənqidçilərinin dediyi kimi, bu sistemin simptomu olması fikri dəstəklənmir. 1970-ci ilin əvvəllərindən etibarən sosial təminat üzrə müavinətlər (inflyasiyaya uyğunlaşdırılmış) azalsa da, valideynlərdən yalnız biri ilə yaşayan uşaqların sayı artmışdır.

Neqativ Gəlir Vergisi

Dövlət vergi toplamaq üçün sistem seçdikdə, gəlirin bölüşdürülməsinə təsir edir. Bu, yüksək gəlirli ailələrin, gəlirləri az olan ailələrə nisbətən öz gəlirlərinin daha böyük hissəsini vergi şəklində ödədiyi hallarda özünü aydın şəkildə biruzə verir. Fəsil 12-də müzakirə etdiyimiz kimi, gəlir qrupları arasında bərabərlik vergi sisteminin yaradılmasında vacib amildir.

Bir çox iqtisadçılar neqativ gəlir vergisindən istifadə etməklə yoxsulların gəlirlərinin artırılmasını dəstəkləmişlər. Bu siyasətə əsasən, hər bir ailə hökumətə öz gəlirləri

haqqında hesabat verməlidir. Yüksək gəlirli ailələr gəlirlərinə görə vergi ödəməlidirlər. Gəliri aşağı olan ailələr subsidiya almalıdırlar. Başqa sözlə onlar "neqativ vergi ödəməlidirlər".

Məsələn, təsəvvür edin ki, hökumət ailənin vergi öhdəliyini hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə edir:

Odənilməli olan vergilər = (gəlirin 1/3-i) - \$10 000

Bu halda 60 000 dollar qazanan ailə 10 000 dollar vergi ödəməlidir, 90 000 dollar qazanan ailə isə 20 000 dollar vergi ödəməlidir. 30 000 dollar qazanan ailə heç nə ödəməməlidir. 15 000 dollar qazanan ailə isə - 5 000 dollar ödəməli olacaq. Başqa sözlə, dövlət bu ailəyə 5 000 dollarlıq çek göndərməlidir.

Neqativ gəlir vergisinə əsasən, yoxsul ailələr ehtiyacları olduğunu göstərmədən maliyyə yardımını ala bilirlər. Yardım almaq üçün tələb olunan yeganə xüsusiyyət aşağı gəlirlərə malik olmaqdır. İnsanın mövqeyindən asılı olaraq bu xüsusiyyət üstünlük və ya çatışmazlıq kimi qəbul edilə bilər. Digər tərəfdən, neqativ gəlir vergisi, sosial təminat sistemi tənqidçilərinin fikrincə cari siyasətin etdiyi kimi, nikahdan kənar doğuşlara və ailələrin dağılmasına təkan vermir. Digər tərəfdən isə, neqativ gəlir vergisi sadəcə tənbel olanları və başqalarının gözündə dövlət yardımına layiq olmayanları maliyyə cəhətdən təmin edir.

Neqativ gəlir vergisinə bənzəyən bir faktiki vergi təminatı Qazanılan Gəlir Vergisi İmtiyazlarıdır (QGVİ). Bu imtiyaz yoxsul işləyən ailələrə il ərzində ödədikləri vergilərdən çox gəlir vergisi müavinəti almaq imkanı verir. Qazanılan Gəlir Vergisi İmtiyazları, yalnız işləyən yoxsullara şamil edildiyinə görə, yoxsulluğa qarşı digər proqramlardan fərqli olaraq, bu imtiyazdan faydalananları işləməkdən çəkindirmir. Lakin, eyni səbəbə görə, o, işsizlik, xəstəlik və ya işləmək qabiliyyətinin itirilməsi səbəbindən mövcud olan yoxsulluğun azaldılmasına kömək etmir.

Natura Formasında Müavinətlər

Yoxsullara yardım etməyin digər yolu onları həyat səviyyələrini qaldırmaq üçün ehtiyacları olan əmtəə və xidmətlərlə birbaşa təmin etməkdir. Məsələn, xeyriyyə təşkilatları Milad bayramında ehtiyacı olanları qida, sığınacaq və oyuncaqlarla təmin edirlər. Dövlət yoxsul ailələrə dükanlardan ərzaq almaq üçün istifadə oluna bilən dövlət

vauçerləri - ərzaq talonları verir; dükanlar isə sonradan vauçerləri geri qaytararaq pul alırlar. Hökumət həmçinin MedicAid adlandırılan proqram üzrə yoxsul insanları tibbi xidmətlə təmin edir.

Yoxsullara bu cür natura formasında müavinətlər, yoxsa birbaşa nağd ödənişlə etmək daha yaxşıdır? Birmənalı cavab yoxdur.

Natura formasında müavinətlərin tərəfdarları, bu müavinətlərin yoxsulları ən çox ehtiyacı olduqları şeylərlə təmin etdiyini iddia edirlər. Cəmiyyətin ən kasıb üzvləri arasında alkoqol və narkotiklərdən asılılıq ümumilikdə cəmiyyətdə olduğundan daha çoxdur. Yoxsul insanları qida və sığınacaqla təmin etməklə cəmiyyət belə pis vərdişlərə yardım etmədiyindən əmin ola bilər. Bu, natura formasında müavinətlərin siyasi cəhətdən yoxsullara nağd ödənişlərdən daha populyar olmasının səbəblərindən biridir.

Digər tərəfdən, nağd ödəniş tərəfdarları natura formasında müavinətlərin səmərəsiz və hörmətsizlik olduğunu iddia edirlər. Hökumət yoxsulların daha çox hansı əmtəə və xidmətlərə ehtiyacı olduğunu bilmir. Yoxsul insanların əksəriyyəti bəxti gətirməyən adi insanlardır. Bəxtsizliyə baxmayaraq, onlar səviyyələrini necə qaldırmağın yolunu hamıdan yaxşı bilirlər. Yoxsullara bəlkə də istəmədikləri əmtəə və xidmətlərdən ibarət natura formasında müavinətlər verməkdənsə, onlara nağd pul vermək və istəmədikləri şeyləri almaq imkanı vermək daha yaxşı olardı.

Yoxsulluqla Mübarizə Proqramları və İş Stimulları

Yoxsullara yardım məqsədi daşıyan bir çox siyasətlər, yoxsulları öz sayələrində yoxsulluqdan azad olmaqdan çəkindirən və nəzərdə tutulmayan təsirə malik ola bilər. Bunun nə üçün belə olduğunu bilmək üçün aşağıdakı nümunəyə diqqət yetirin. Bir ailənin müvafiq həyat səviyyəsini saxlamaq üçün 15 000 dollar gəlirə ehtiyacı olduğunu fərz edin. Təsəvvür edin ki, hökumət yoxsullara qayğı olaraq, hər bir ailəni həmin məbləğlə təmin etməyə söz verir. Hökumət ailənin qazancı ilə 15 000 dollar arasındakı fərqi aradan qaldırır. Siz bu siyasətin hansı təsirə malik ola biləcəyini gözləyirsiniz?

Bu siyasətin stimullaşdırıcı təsiri aydındır. İşləməklə 15 000 dollardan az qazanan hər bir kəsin iş tapmaq və həmin işi saxlamaq üçün stimulu olmayacaq. Qazanılan hər bir

əlavə dollar üçün hökumət yardımı bir dollar azaldacaq. Əslində hökumət əlavə qazandıqdan 100 faiz vergi tutur. 100 faizlik effektiv marjinal vergi dərəcəsi böyük itirilmiş iqtisadi səmərəyə səbəb olan siyasətdir.

Bu effektiv yüksək vergi dərəcəsinin mənfi təsiri zaman keçdikcə davam edə bilər. İşləmək həvəsini itirmiş şəxs, işin ona verə biləcəyi iş yerində təlimdən məhrum olmuş olur. Bundan əlavə, onun uşaqları valideynlərini tam iş günü işlədiyini görmədiyindən bu, onların özlərinin də iş tapmaq və həmin işi saxlamaq qabiliyyətinə mənfi təsir edə bilər.

Müzakirə etdiyimiz yoxsulluqla mübarizə proqramının hipotetik olmasına baxmayaraq, o, ilk baxışda göründüyü qədər də qeyri-realistik deyil. Sosial təminat, MedicAid, ərzaq talonu və Qazanılan Gəlir Vergisi İmtiyazları yoxsullara yardım məqsədi daşıyan proqramlardır və onların hamısı ailə gəlirləri ilə əlaqəlidir. Ailənin gəlirləri artdıqca bu proqramlar ailəyə tətbiq edilmir. Bütün proqramlar birgə nəzərdə tutulduqda, ailələrin çox yüksək olan marjinal vergi dərəcələri ilə üzləşməsi təbiiidir. Bəzən effektiv vergi dərəcələri 100 faizi keçir və yoxsul ailələr çox qazandıqda bu onların ziyanına olur. Yoxsullara yardım etməyə çalışmaq hökumət həmin ailələri işləməkdən uzaqlaşdırır. Yoxsulluqla mübarizə proqramlarının tənqidçilərinin dediyinə görə bu proqramlar işə münasibəti dəyişir və "yoxsulluq mədəniyyəti" yaradır.

Bu problemin sadə həll yolu olduğunu düşünmək olar: gəlirləri artdıqca yoxsul ailələrə müavinətlərini tədricən azaltmaq. Məsələn, əgər yoxsul ailə qazandığı hər dollara görə müavinətin 30 sentini itirərsə, onda o, 30 faiz effektiv marjinal vergi dərəcəsi ilə üzləşir. Bu effektiv verginin işləmək cəhdlərini müəyyən dərəcədə azaltmasına baxmayaraq, işləmək stimulu tamamilə məhv etmir.

Bu həll yolu ilə bağlı problem, onun yoxsulluqla mübarizə proqramları ilə bağlı xərcləri artırmasıdır. Əgər müavinətlər ailələrin gəlirləri artdıqca tədricən azalarsa, bu halda yoxsulluq həddindən bir qədər yuxarıda yer alan ailələr də müavinət almaq hüququna malik olarlar. Azaldılma nə qədər çox tədricən həyata keçirilərsə, bir o qədər çox ailə müavinət almaq hüququ əldə edir. Beləliklə, siyasətçilər yoxsulları effektiv yüksək vergi dərəcəsi ilə yükləmək və ya vergi ödəyicilərini yoxsulluğa qarşı bahalı proqramlarla yükləmək seçimi ilə üzləşirlər.

Yoxsulluğa qarşı proqramların, işçilərin işləməmək stimullarını azaltmaq üçün digər müxtəlif yollar mövcuddur. Bunlardan biri, müavinət alan şəxslərdən dövlət tərəfindən təmin edilən işləri qəbul etməyi tələb etməkdir. Bu sistemi bəzən əmək müavinəti adlandırırlar. Digər mümkün variant, müavinətlərin yalnız məhdud dövr üçün verilməsidir. Bu üsul 1996-cı il sosial təminat üzrə islahat layihəsində daxil edilib. Müavinətlərin məhdud dövr üçün verilməsinin tərəfdarları belə yanaşmanı təsdiq edən arqument kimi, 1990-cı illərin sonlarında yoxsulluq dərəcəsinin aşağı düşməsinə göstərirlər. Tənqidçilər isə zaman məhdudiyyətlərinin cəmiyyətin ən ağır vəziyyətdə yaşayan üzvlərinə qarşı qəddarlıq olduğunu və 1990-cı illərin sonunda yoxsulluq dərəcəsinin aşağı düşməsinin sosial təminat islahatı deyil, daha çox güclü iqtisadiyyat siyasətində baş verdiyini iddia edirlər.

NƏTİCƏ

Cəmiyyətdə gəlirlərin bölüşdürülməsi insanları uzun müddətdir ki, düşündürür. Qədim Yunan filosofu Platon göstərirdi ki, ideal cəmiyyətdə ən varlı insanın gəlirləri ən yoxsul insanın gəlirindən dörd dəfədən çox olmamalıdır. Qeyri- bərabərliyi ölçmək çətin olsa da, cəmiyyətimizdə Platonun göstərdiyindən daha çox qeyri-bərabərliyin olduğu aydındır.

Fəsil 1-də müzakirə olunan Ekonomiksin On Prinsipindən bəzən dövlətin müdaxilə edərək bazar fəaliyyətinin nəticəsini yaxşılaşdırma bilməsidir. Lakin bu prinsipin gəlirlərin bölüşdürülməsinə necə tətbiq olunması ilə bağlı fikir birliyi yoxdur. Hazırda filosoflar və siyasətçilər arasında qeyri-bərabərliyin arzu olunan olması və hətta dövlət siyasətinin gəlir bölgüsünü dəyişməyə ehtiyac olub-olmadığı ilə bağlı razılıq yoxdur. Məsələn, həmişə vergilər artırıldıqda, qanunvericilər arasında vergi artımının hansı hissəsinin varlı, hansı hissəsinin orta və yoxsul təbəqə üzərinə qoyulmalı olduğu ilə bağlı mübahisələr yaranır.

Ekonomiksin On Prinsipindən digəri, insanların seçimlərlə üzləşməsidir. İqtisadi qeyri-bərabərlik barədə düşündükdə bu prinsipin nəzərə alınması vacibdir. Uğur qazananları cəzalandıran və uğursuzları mükafatlandıran siyasətlər uğur qazanmaq stimullarını azaldır. Beləliklə, siyasətçilər bərabərlik və səmərəlilik arasında seçimlə

üzləşirlər. Piroq nə qədər çox bərabər bölünərsə, piroq bir o qədər çox balacalaşar. Bu, gəlirlərin bölüşdürülməsi ilə bağlı bir fikirdir.

Xülasə

Gəlirin bölüşdürülməsi ilə bağlı məlumatlar cəmiyyətimizdə geniş bərabərsizliyin olduğunu göstərir. Ailələrin ən varlı beşdəbir hissəsi, ən yoxsul beşdəbir hissədən on dəfə çox gəlir əldə edir.

Natura formasında müavinətlər, iqtisadi həyat dövrü, müvəqqəti gəlirlər və iqtisadi dəyişkənlik gəlirlərdəki fərqləri başa düşmək üçün vacib olduğundan, gəlirlərin bölüşdürülməsi ilə bağlı yalnız bir il üzrə məlumatlardan istifadə etməklə, cəmiyyətimizdəki qeyri-bərabərliyin dərəcəsini ölçmək çətindir. Bu digər amillər nəzərə alındıqda, iqtisadi rifahın illik gəlirlərlə müqayisədə daha bərabər bölüşdürüldüyünü görmək olar.

Siyasi filosofların gəlir bölgüsünün dəyişdirilməsində dövlətin rolu ilə bağlı baxışları fərqlənir. Utilitarlar (Con Stuart Mill kimi) cəmiyyətdə hər bir kəsin məcmu faydasını artıran gəlir bölgüsünü üstün tuturlar. Liberallar, (Con Rouls kimi) gəlirlərin bölüşdürülməsini həyatdakı vəziyyətimizi bilməyimizin qarşısını alan "cəhalət pərdəsi arxasında" olduğumuzu təsəvvür edərək müəyyən edirlər. Libertarianlar, (Robert Nozick kimi) hökumətin ədalətli bölgü prosesini təmin etməsi üçün fərdlərin hüquqlarını təmin etməli olduğunu, nəticədə yaranmış gəlir bölgüsünün qeyri-bərabər olması ilə bağlı narahat olmalı olmadığını qəbul edir.

Yoxsullara yardım məqsədi daşıyan müxtəlif siyasətlər mövcuddur - minimum əmək haqqı qanunları, sosial təminat, neqativ gəlir vergiləri və natura formasında müavinətlər. Bu siyasətlərin hər biri müəyyən ailələrə yoxsulluqdan azad olmaqda yardımçı olsa da, onlar nəzərdə tutulmayan təsirlərə də malik olurlar. Gəlirlər artdıqca, maliyyə yardımı azaldığından yoxsullar çox yüksək olan effektiv vergi dərəcəsi ilə üzləşirlər. Belə yüksək vergi dərəcələri yoxsul ailələri öz sayələrində yoxsulluqdan azad olmaq istəyini azaldır.

